

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ІНСТИТУТУ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

4 ♦ 2007

Заснований у 2001 р.
Виходить раз на три місяці

Редакційна колегія

Головний редактор
Заступник головного редактора
Відповідальний секретар

Василь НІМЧУК
Іван ВИХОВАНЕЦЬ
Олександр ЗАДОРЖНИЙ

Петро БІЛОУСЕНКО
Олександр БОНДАР
Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Ніна ГУЙВАНЮК
Василь ГРЕЩУК
Анатолій ЗАГНІТКО
Володимир КАЛАШНИК
Євгенія КАРПІЛОВСЬКА

Ніна КЛИМЕНКО
Василь ЛУЧИК
Віктор МОЙСІЄНКО
Леся СТАВИЦЬКА
Микола СТЕПАНЕНКО
Орест ТКАЧЕНКО
Павло ЧУЧКА
Микола ШТЕЦЬ

Михайло Гінзбург, Софія Левіна

ВІДРОДИТИ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧАННЯ НАСЛІДКУ ПРОЦЕСУ¹

На відміну від творів художньої літератури, текст будь-якого нормативного документа, зокрема нормативно-правового акта, має бути стислим, точним, логічно послідовним, однозначним [7: п. 5.1.1; 13: додаток 8, п. 11.2; 14: п. 10.2]. Досягти цього можна, дотримуючись вимог „мовних і термінологічних стандартів” [15: п. 2.4]. В основоположних національних стандартах ДСТУ 1.5:2003 [7] та ДСТУ 3966-2000 [10] уперше у вітчизняній практиці викладено основні правила українського наукового та ділового стилю. Ці стандарти разом із чинним правописом [19] мають стати засадами для розробників нормативних документів. Щоб уникнути в таких документах полісемії, омонімії та синонімії, треба використовувати систему термінів, кожен з яких однозначно відповідає поняттю. Важливе місце в цій системі посідають терміни, що відбивають процесові поняття, оскільки предметом вивчення природничих і технічних дисциплін є саме процеси (природні та технологічні) і пов'язані з ними явища, властивості тощо.

Згідно з п. 5.1.4 ДСТУ 1.5:2003 в нормативних документах *„треба відрізняти назву процесу від назви наслідку процесу, використовуючи, де це*

---

¹ Тут і нижче процесом називатимемо послідовне змінювання або змінення ознак у часі. Саме в цьому значенні термін “процес” використовують у науково-технічній термінології. – *Авт.*

У лінгвістичній термінології розмежовують поняття дія, процес та стан залежно від того, чи породжує / не породжує їх особа (виконавець). Відповідно виділяють дієслова (віддієслівні іменники), що означають дії, дієслова (віддієслівні іменники) на позначення стану та дієслова (віддієслівні іменники), що виражають значення процесу. – *Ред.*

можливо, різні іменники". Ця вимога є загальною, про що свідчать навіть російськомовні стандарти колишнього СРСР, пор.:

Процес	Результат
маркирование [4: п. 40]	маркировка [5: п. 52]
оценивание [3: приложение 1, п. 2.15]	оценка [3: приложение 1, п. 2.16]
упаковывание [4: п. 2]	упаковка [5: п. 1]

У російській літературній мові віддієслівні іменники *маркирование, оценивание, упаковывание* вживають зрідка (зокрема, двох останніх слів не фіксує навіть достатньо повний “Словарь русского языка” С.И.Ожегова [12]), а віддієслівними іменниками *маркировка, оценка, упаковка* позначають не тільки наслідки, а й процеси.

Українській літературній мові взагалі та фаховій зокрема властиво розрізняти не тільки процес і його наслідок, а й незавершені та завершені процеси, бо категорія виду притаманна не тільки дієсловам, а й віддієслівним іменникам, лексичне значення яких не відрізняється від лексичного значення вихідних для них дієслів, пор.: (недок.) *писати* і *писання*, (док.) *написати* і *написання* [2: 48, 287].

Віддієслівні іменники, що означають процес і наслідок процесу, розрізняються суфіксами. У словниках Інституту української наукової мови², іменники на *-ування* вживали на позначання процесу, а на *-Овання* — зі значеннями наслідку, речі, часу, місця. Напр., *групування* — це незавершений процес за значенням *групувати*, *угруповання* — завершений процес за значенням *угрупувати*, а *угрупОвання* — це наслідок (сформована група) процесу. Такий підхід настільки узвичаївся, що навіть після сумнозвісної “Резолюції Комісії НКО...” у другій половині 1933-го р. мовознавці чинили спротив спробам вилучити з української мови віддієслівні іменники на *-Овання*. Цьому питанню було присвячено три засідання відділу української мови Науково-дослідного інституту мовознавства. Урешті-решт ухвалили: “...з іменників на *-Овання* зі значенням наслідку залишаються тільки ті, які в теперішній практиці набули широкого вжитку (напр. *риштОвання, угрупОвання, спростОвання*)” [21: 155 — 156]. Мабуть через це одинадцятитомний “Словник української мови” [17] містить лише 16 віддієслівних іменників із суфіксом *-ованн(-я)* [11: 606 — 607]: *зачудОвання* [17 III: 410], *зднервОвання* [там само: 533], *здивОвання* [там само: 536], *обдарОвання* [17 V: 481], *підмурОвання* [17 VI: 460], *побудОвання* [там само: 629], *пошанОвання* [17 VII: 479], *риштОвання* [17 VIII: 547], *роздратОвання* [там само: 669 — 670], *руштОвання* [там само: 919], *спростОвання* [17 IX: 606], *спрямОвання* [там само: 609], *угрупОвання* [17 X: 381], *устаткОвання* [там само: 498—499], *шихтОвання* [17 XI: 465], *шпарОвання* [там само: 517]. Деякі з цих слів ма-

² Див. “Російсько-український (академічний) словник (1925–1933)”, гол. ред.: акад. А.Е. Кримський, акад. С.О. Єфремов — www.i2u.org.ua.

Незавершений процес (незавершена дія)	Завершений процес (завершена дія)	Наслідок процесу (наслідок завершеної дії)
відшаровувати, відшаровування [16: 713] грунтувати, грунтування [16: 197]	відшарувати, відшарування [16: 713] загрунтувати, [16: 269]	відшарОвання (рос. <i>расслоение</i>) [16: 713] — те, що відшарувалося (у [17 I: 663; 1: 185] — відшарування) грунтОвання (рос. <i>грунтовка</i>) [16: 197] — перший, нижній шар фарби на полотні картини, на предметі, що є основою, на яку наносять інші фарби при малюванні або фарбуванні (у [17 II: 181] — <i>грунтовка</i> , у [1: 270] — <i>грунтовка</i>) угрупОвання (рос. <i>группировка</i>) [16: 197] — група осіб, об'єднаних на основі спільності поглядів, діяльності, творчих інтересів тощо; сукупність предметів, речовин, явищ тощо, подібних своїми властивостями, ознаками тощо; група рослинних або тваринних організмів, що постійно чи тимчасово співіснують де-небудь (у [17 X: 381; 1: 1496] — <i>угруповання</i>)
групувати, групування [16: 197]	угрупувати, угрупування [1: 1496]	маркОвання (рос. <i>маркировка</i>) [9: п. 10.73] — нанесені на виріб знаки, які характеризують цей виріб (у [17 IV: 629; 1: 647] — <i>маркування</i>) мурОвання (рос. <i>кладка</i>) — кам'яна або цегляна будівля; частина споруди з каменю, цегли (у [17 IV: 830] — <i>мурування</i> , у [1: 696] — <i>муровання, мурування</i>)
маркувати, маркування [16: 472] мурувати, мурування [16: 392]	помаркувати, помаркування [9: п. 10.72] змурувати [1: 468]	нарахОвання (рос. <i>отчисление</i>) [16: 561] — платежі до певних фондів, штраф за певні порушення (у [1: 732] — <i>нарахування</i>) нашарОвання (рос. <i>наслоение</i>) [16: 548] — те, що нашарувалося на що-небудь (у [17 V: 239; 1: 745] — <i>нашарування</i> , а в [1: 745] <i>нашарОвання</i> розтлумачено як дія за значенням
нараховувати, нараховування [16: 561] нашаровувати, нашаровування [16: 548]	нарахувати, нарахування [16: 561] нашарувати, нашарування [16: 548]	<i>нашарувати</i> , тотожно <i>нашаруванню</i> 1) обгрунтОвання (рос. <i>обоснование</i>) [16: 633] — сукупність доказів, фактів, аргументів для переконання в чому-небудь, на підтвердження чогось (у [17 V: 480] — <i>обгрунтування</i> , у [1: 800] — <i>обгрунтування</i>)
обгрунтовувати, обгрунтовування [16: 633]	обгрунтувати, обгрунтування [16: 633]	пакОвання (рос. <i>упаковка</i>) [16: 1268; 9: п. А.38] — засіб чи комплекс засобів, що забезпечують захищеність продукції від пошкодження та втрат, а довікля — від забруднення в процесі обігу продукції (у [17 X: 454; 1: 1508] — <i>упаковка</i>)
пакувати, пакування [16: 1268]	упакувати, упакування [16: 1268]	пристосОвання (рос. <i>приспособление</i>) [6: п. 11.180.30] — пристрій, прилад, за допомогою якого виконують або полегшують певну роботу (у [17 VIII: 43; 1: 1133] — <i>пристосування</i>) рихтОвання (рос. <i>рихтовка</i>) [16: 1047] — результат рихтування (у [1: 479]); <i>зрихтОвання</i> розтлумачено як дія за значенням <i>зрихтувати</i> , тотожно <i>зрихтуванню</i>)
пристосовувати, пристосовування [16: 928]	пристосувати, пристосування [16: 928]	<i>риштОвання</i> (рос. <i>леса</i>) [16: 447] — тимчасове дерев'яне або трубчасте обладнання, яке встановлюють біля стін споруди під час її відбудовування
рихтувати [16: 1046], рихтування [1:1223] риштувати, рихтування [1: 1223]	зрихтувати, зрихтування [1: 479] розташувати, розташування [16: 998]	

Незавершений процес (незавершена дія)	Завершений процес (завершена дія)	Наслідок процесу (наслідок завершеної дії)
розташовувати, розташовування [16: 998] розширювати, розширювання [16: 1021]	розширювати, розширювання [16: 1021]	ви, ремонту, реставрації і т.ін. (у [17 VIII: 547; 1: 1223] — риштування, риштування) розташОвання (рос. размещение) [16: 998] — місце, зайняте якою-небудь ...військовою частиною (у [17 VIII: 822; 1: 1265] — розташування) розширОвання (рос. <i>расширение</i>) [8: п. 4.23] — дефект, що являє собою порушення монолітності виробу локальним розподілом її матеріалу на шари (у [17 VIII: 865; 1: 1272] — розширювання)
спрямовувати, спрямовування [16: 541 — 542] устатковувати, устатковування [16: 633]	спрямувати, спрямування [16: 541 — 542] устаткувати, устаткування [16: 633]	спрямОвання (рос. <i>направление</i>) — напрямленість; напрямок (у [17 IX: 609; 1: 1378] — спрямування, спрямування) устаткОвання (рос. <i>оборудование</i>) [16: 633] — сукупність механізмів, приладів, пристроїв тощо, необхідних для чого-небудь; (у [17 X: 498 — 499; 1: 1517] — устаткування, устаткування) формОвання (рос. <i>формирование</i>) [16: 1306] — сформована військова частина (у [17 X: 623-624; 1: 1544] — формування) футерОвання (рос. <i>футеровка</i>) [16: 1311] — облицювання (вогнетривке, кислототривке або теплоізоляційне) на внутрішніх поверхнях металургійних печей і агрегатів, топок, трубопроводів тощо для захисту від діяння температури чи агресивних хімічних середовищ (у [17 X: 657] — футеровка, у [1: 1553] — футерівка)
формувати, формування [16: 1306] футерувати, футерування [16: 1311]		шифрОвання (рос. <i>шифровка</i>) [16: 1369] — який-небудь зашифрований текст (телеграма, лист тощо) (у [17 XI: 465; 1: 1622] — шифровка)
шифрувати, шифрування [16: 1369]		шпарОвання — глина, якою замазано щілини й заглиблення в стінах і на стелі будівель (у [17 XI: 517; 1: 1629] — шпарування, шпарування)
шпарувати, шпарування [16: 284]		штампОвання (рос. <i>штамповка</i>) [16: 1373] — виріб, деталь, виготовлені за допомогою штампа (у [17 XI: 532; 1: 1631] — штамповка)
штампувати, штампування [16: 1373] штрихувати, штрихування [16: 1374]		штрихОвання (рос. <i>штриховка</i>) [16: 1374] — покриті штрихами місце на рисунку, плані, карті і т. ін. (у [17 XI: 545 — 546] — штрихування, штриховка, у [1: 1633] — штрихування)

ють обмежувальні позначки (розм., діал., рідко). За наявності двох спільнокоренових віддієслівних іменників на **-ування** та **-Овання** другий із них відсилали до результативного значення іменника на **-уванні (-я)**. Пор.: ШПАРУВАННЯ, -я, с. 1. Дія за знач. **шпарувати**. 2. Глина, якою замазані щілини й заглиблення в стінах і на стелі будівель. ШПАРОВАННЯ, -я, с. *розм.* Те саме, що **шпарування 2** [17 XI: 517].

Зважаючи на такі рекомендації, укладачі словників меншого обсягу та редактори видавництва практично уникали іменників на **-Овання**, позначаючи іменниками на **-ування** як процеси, так і їхні наслідки.

На жаль, цю практику успадкували навіть сучасні лексикографічні видання: “Великий тлумачний словник сучасної української мови” [1], “Словники України – інтегрована лексикографічна система...” [18], “Українсько-російський словник” [20]. Так, із поданих у “Словникові української мови” 16 віддієслівних іменників із суфіксом **-ованн-(-я)** в праці “Словники України...” [18] зафіксовано тільки 10, а “Українсько-російський словник” [20] узагалі не містить таких важливих термінів, як **угрупОвання, устаткОвання** та деяких інших. Ось чому сьогодні декому слова на **-Овання** здаються незвичними.

Тепер, коли українська мова поступово стає мовою науки, техніки, виробництва, мовознавці почали неупереджено аналізувати різні типи словотворення і активізувати творення похідних за українськими словотвірними типами від власних та запозичених основ. Так, у передмові до нового академічного “Російсько-українського словника” зазначено: “*Не менш продуктивними є українські віддієслівні іменники-відповідники на -Овання від російських іменних лексем на -ка зі значенням “результат, наслідок, спосіб дії”* [16: II].

Щоб виявити тенденцію до лексичного розмежування процесових понять, порівняймо, як позначено ці поняття в “Російсько-українському словнику” [16] і сучасних національних термінологічних стандартах, з їх поданням у “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” [1] і “Словникові української мови” [17]. У таблиці подано найважливіші для термінології віддієслівні іменники, суфікси яких чітко окреслюють такі значення (таблиця).

Отже, щоб задовольнити основну вимогу до терміна, суть якої полягає в його однозначній відповідності поняттю, потрібно позначати незавершений і завершений процес (незавершена і завершена дія) та наслідок завершеного процесу (завершеної дії) трьома різними віддієслівними іменниками: із суфіксами **-овуванн-/-уванн-** – незавершений процес (незавершена дія), суфіксом **-уванн-** – завершений процес (завершена дія) та суфіксом **-ованн-** – наслідок процесу (завершеної дії).

Запропонована таблиця переконливо засвідчує, що новий “Російсько-український словник”, національні термінологічні стандарти та державні класифікатори чітко орієнтують на розмежування віддієслівних іменників на позначання завершеного процесу (завершеної дії) і його (її) наслідку.

Зважаючи на відзначену тенденцію, рекомендуємо використовувати в термінології для позначання наслідку процесу (завершеної дії) віддієслівні іменники на **-Овання**, які сприятимуть продовженню та утвердженню традицій українського віддієслівного словотвору.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2005. — 1728 с.
2. *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. — К., 2004. — 400 с.
3. ГОСТ 15895-77. Статистические методы управления качеством продукции. Термины и определения.
4. ГОСТ 16299-78. Упаковывание. Термины и определения.
5. ГОСТ 17527-86. Упаковка. Термины и определения.
6. ДК 004-2003. Державний класифікатор України. Український класифікатор нормативних документів (ICS:2001, IDT).
7. ДСТУ 1.5:2003. Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів (ISO/IEC Directives, part 2, 2001, NEQ).
8. ДСТУ 3128-95. Вироби гумові технічні. Зовнішні дефекти. Терміни та визначення.
9. ДСТУ 3321:2003. Система конструкторської документації. Терміни та визначення основних понять.
10. ДСТУ 3966-2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять.
11. Інверсійний словник української мови. — К., 1985. — 812 с.
12. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка. — М., 1986. — 797 с.
13. Положення про порядок розроблення, затвердження, перегляду, скасування та реєстрації нормативно-правових актів з питань пожежної безпеки/ Затв. наказом МНС України від 23.09.2003. № 355.
14. Порядок побудови, викладу та оформлення нормативно-правових актів з охорони праці/ Затв. наказом Держнагляддохоронпраці України від 12.07.2004. № 171.
15. Порядок проведення державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та включення їх до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів/ Затв. наказом Мін'юсту України від 25.11.2002. № 102/5.
16. Російсько-український словник: Близько 160 000 слів. — К., 2003. — 1404 с.
17. Словник української мови: В 11 тт. — К., 1970 — 1980.
18. Словники України — інтегрована лексикографічна система: парадигма, транскрипція, фразеологія, синонімія, антонімія // Український мовно-інформаційний фонд, 2001 (на CD-носії).
19. Український правопис. — К., 2003. — 240 с.
20. Українсько-російський словник. — К., 2004. — 1008 с.
21. Хроніка НДІМ (Науково-дослідного інституту мовознавства) 1933 — 1934 р. // Мовознавство, 1934. — № 2. — С. 139 — 145 (Цит. за кн.: Українська мова у XX сторіччі: історія лінгводику: Док. і матеріали. — К., 2005. — 399 с.)

Michailo Ginzburg, Sofiya Levina

REVIVED MODEL OF CREATION OF TERMS DEFINING RESULTANT PROCESSES

Відомі постаті про мову

— Мово українська,
Мово моя рідна,
Чому тебе цураються,
Чом ти така бідна?
.....

Пахуча, мов квітка,
Розкішна, мов пава!
За те тобі, моя мово,
Вічна честь і слава!

*Роман Завадович
"Маркіян Шашкевич", 1937*

Відомості про авторів

БАРАНЬ Єлизавета, аспірант кафедри слов'янських мов Будапештського університету ім. Л. Етвеш, викладач української мови Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ

ГІНЗБУРГ Михайло Давидович, академік Української нафтогазової академії, доктор технічних наук, професор, завідувач Нормативно-термінологічного центру філії НДПІАСУтрансгаз ДП "Науканафтогаз" НАК "нафтобаз України"

ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики та фонетики української мови, Інститут української мови НАН України

ГРЕЩУК Василь Васильович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

КАГАЛ Олена Олександрівна, старший лаборант, Інститут української мови НАН України

КАРПЕНКО Юрій Олександрович, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, Одеський національний університет

КАРПІЛОВСЬКА Євгенія Анатоліївна, доктор філологічних наук, Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України

КОБЧЕНКО Наталя Віталіївна, аспірантка кафедри української мови, Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка

ЛЕВІНА Софія Данилівна, науковий співробітник Нормативно-термінологічного центру філії НДПІАСУтрансгаз ДП "Науканафтогаз" НАК "нафтобаз України"

МАТВІЯС Іван Григорович, доктор філологічних наук, професор, Інститут української мови НАН України

МИКИТЮК Оксана Романівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, національний університет "Львівська політехніка"

МОЙСІЄНКО Віктор Михайлович – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови, Житомирський державний педагогічний університет ім. І. Франка

ПОСЛАВСЬКА Наталія Василівна, науковий співробітник, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

САВЧЕНКО Любов Василівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української культури, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського

СЕЛІГЕЙ Пилип Олександрович, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України

СЕМЕНЮК Світлана Пилипівна, кандидат філологічних наук, доцент, Запорізький юридичний інститут МВС України

СОКОЛОВА Світлана Олегівна, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики та фонетики української мови, Інститут української мови НАН України

ТИЩЕНКО Оксана Миколаївна, кандидат філологічних наук, науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

ТІШЕЧКІНА Катерина Вікторівна, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник, Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України

ЦИМБАЛ Наталія Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини

Зміст

- Дослідження**
- 3 *Євгенія Карпіловська*
Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій
- 16 *Пилип Селігей*
Що нам робити із запозиченнями?
(закінчення)
- 33 *Іван Матвіяс*
Відображення середньонадніпрянського говору в мові творів Івана Нечуя-Левицького
- 42 *Оксана Тищенко*
Жестова мова глухих як об'єкт наукового дослідження (історія питання)
- 53 *Наталя Кобченко*
Проекція семантико-синтаксичної позиції локатива на рівень формально-граматичний
- 65 *Світлана Семенюк*
Формування словотвірної підсистеми фемінітивів до чоловічих особових назв за соціальним станом у новій українській мові
- 77 *Любов Савченко*
Концептуальна фразеосистема української мови в етнокультурологічному фрагменті родинних традицій
- 91 *Катерина Тішечкіна*
З історії акцентуації дієприслівників на *-ши/-вши*, утворених від дієслів на *-ати, -ає; -іти, -іє*
- 96 *Михайло Гінзбург, Софія Левіна*
Відроджена модель творення термінів на позначення наслідку процесів
- Хроніка**
- 102 *Василь Грещук, Наталія Пославська*
Всеукраїнська наукова конференція "Іван Ковалик і сучасне мовознавство"
(до 100-річчя від дня народження Івана Ковалика, Івано-Франківськ, 15–16 травня 2007 р.)
- 111 *Єлизавета Барань*
25-тиріччя пам'яті Еміла Балецького
(Міжнародна наукова конференція.)